

STJEPAN GREDELJ

Centar za filozofiju i društvenu teoriju, IDN, Beograd

DRUŠTVO, JAVNOST I SOCIOLOGIJA

Konstatacija da je jugoslovenska sociologija (bila?) »u izvesnoj krizi« i »da se njen položaj i ugled menjaju na njenu štetu« (Lukić, 1981), da je »u drugoj polovini sedamdesetih godina došlo do smanjivanja uticaja sociologije u društvu« i do »njene marginalizacije« (Bernik, 1985.), da se »u javnosti zadržava negativan stereotip« o sociologiji (Mlinar, 1988.), da se ona getoizuje u okvirima univerziteta i istraživačkih instituta koji su »pušteni da životare na suhoj korici rutinskih i plitkih istraživanja... na bazi 'stručnog minimalizma' (Supek, 1981.), itd. — postale su već gotovo opšta brojnijih prigodnih i redih sistematskih socioloških samorefleksija, supsumiranih u rezigniranim pitanjima »Quo vadis sociologija« (Piplović, 1982.), ili, čak, »Čemu sociologija« (Bakić, 1980.). Intenziviranje ovako ili slično usmerenih samotematizovanja ove, po mnogima još uvek mlade, dakle, nedozrele naučne discipline, do kojeg dolazi od početka 80-tih godina,¹ može biti pokazatelj ne samo normalne i samorazumljive brige njenih poslenika za njen (i svoj) status, već i nezadovoljstva dosad ponuđenim odgovorima. Ako je očito da postoji saglasnost da »sa našom sociologijom ne stoji najbolje« (Supek, *ibid.*), može se činiti suvišnim da se već ponuđenim doda još jedan pokušaj odgovora zbog čega je tako. Možda bi bilo plodotvornije obrtanje perspektive, odnosno preformulacija pitanja: umesto *zašto* »ne« sociologiji, ovaj tekst je pokušaj da se nešto drugačija pitanja — *zašto* sociologija, *čemu* sociologija i. napokon,

¹ Ovdje treba napomenuti da sam ako ne potpuno skeptičan a ono prilično oprezan prema sve prisutnijoj upotrebi pojma »revitalizacija« za označavanje aktualnog stanja jugoslovenske sociologije koja prema mišljenju onih sociologa (Rus, Bernik) koji ovakvo stanovište zastupaju, nastupa nakon »sušnog perioda«, od prve polovine sedamdesetih pa do početka osamdesetih godina. I to manje zbog neodređenosti ovog pojma, kojom se prenebregava da »sušni period« nije bio takav za *sve* pravce ili »usmerena vrsta, tzv. afirmativno-lojalistička je upravo u tom periodu bila vrlo 'vitalna' i cvetala je u punom sjaju (v. Bernik, 1985: 188), što nije ostalo bez posledica za 'oživljavanje' ostalih usmerenja; više zbog nekih nuz-pojava 'povratka' sociologije u 'društveni prostor', koje ne ohrabruju očekivanja o ireverzibilnosti nesumnjivo započetog procesa *demarginalizacije* jugoslovenske sociologije. (O nekima od tih pojava biće više reči kasnije u ovom tekstu.) Stoga sam skloniji upotrebi podvučenog pojma.

kuda sociologija — postave iz optike njene profesionalizacije², koja je, izgleda, na dnevnom redu nakon (pre)dugog perioda maturacije — uslovljenog, pre svega, dugim zalečivanjem posledica »dečijih bolesti«.

Ako prihvatimo da je profesija kao »zanimanje koje ima monopol nad nekim kompleksnim dijelom znanja i praktičnih vještina« (Županov, Šporer, 1986: 32) okarakterisana sledećim elementima:

- stepenom razvijenosti osnovnih teorija i tehnika koje čine sistematski zaokruženu celinu i osnova su za profesionalni autoritet,
- stepenom monopola na stručnu ekspertizu tj. koliko pripadnici neke profesije mogu isključiti nepripadnike da obavljaju taj posao i koliko je taj monopol društveno sankcionisan,
- stepenom prepoznatljivosti profesije od strane javnosti,
- stepenom organizovanosti profesije (institucije za profesionalno obrazovanje, profesionalna udruženja i tipovi organizacija u kojima se pripadnici profesije najčešće zapošljavaju) te
- stepenom razvijenosti profesionalne etike,³

postaju preznatljive granice dometa u profesionalizaciji jugoslovenske sociologije. Te granice su određene, kako odnosom discipline prema svom predmetu (dakle, saznanju teorijskim aspektom institucionalizacije jedne naučne i stručne discipline), tako u još većoj meri odnosom predmetom prema disciplini (što je tema par excellence sociologije saznanja ili, još uže, sociologije sociologije). Razmatranje tih odnosa, sadržanih u odgovorima na sledeća dva pitanja: ima li jugoslovenska sociologija svoj predmet, »društvo«, te ima li taj predmet stvarnu potrebu za »svojom« disciplinom-sociologijom — tek čini mogućim promišljanje nivoa profesionalizacije koji je ova sociologija ostvarila, odnosno, što je još važnije, koji još nije ostvarila, tj. ukazivanje na gore navedene elemente u kojima postoje najveće »bele mrlje«. Na ovom mestu, naravno, navedeni problemi mogu biti tek naznačeni, bez pretenzija da budu kompleksno rasvetljeni. Ipak, sa dosta izvesnosti se može utvrditi da su među gore izabranim elementima prva tri najproblematičnija, dok u preostala dva ima osnova da se govori o relativno zadovoljavajućem nivou postignuća na planu profesionalizacije sociologije.

2 »Profesionalizacija je druga strana proturječnog procesa diobe rada. Profesionalizacija nije samo proces intelektualizacije rada, nije samo proces neprestanog rasta više i visoko obrazovanih radnika, nego je također proces neprestanog generiranja profesionalne etike, koji ima sledeće dimenzije:

1. nerutinski, inovativan pristup radu,
2. nekompetitivnu, kolegijalnu suradnju s profesionalnim kolegama,
3. neutilitaran odnos prema klijentu,
4. univerzalistički kozmopolitski odnos prema društvenoj okolini.« (V. Rus, 1986: 432)

3 Županov, Šporer, ibid. Autori prva četiri elementa navode prema: Turner C., Hodges M. N., »Occupations and Professions« u knjizi Jackson, J. A., *Profession and Professionalization*, Cambridge University Press, 1970., dok peti dodaju sami, smatrajući ga »posebno važnim i specifičnim za profesije«.

Insuficijentnost prva tri elementa moguće je izvesti iz načina konstituisanja i institucionalizacije sociologije u posleratnom periodu. Neposredno prethodeće ovom pitanju je, međutim, utvrđivanje načina konstituisanja posleratnog jugoslovenskog društva kao njenog predmeta analize.

1. ZAŠTO sociologija: od »ancillae ideologiae«...

Ima li posleratna jugoslovenska sociologija svoj predmet — jugoslovensko društvo, ili se tu pre svega radi o *normativno* konstruisanom društvenom poretku *socijalizma*, koji i ne omogućuje uspostavljanje tog predmeta, te otuda ni govora o njemu?

Dosadašnja istorija normativnog poretka je permanentna dekompozicija i dezintegracija društva kroz sukcesiju »vanrednih mera«: iskorenjivanje i »rastvaranje« 'ostataka poražene građanske klase', slamanje ekonomske moći a time i socijalnog značaja seljaštva (inače, »kičme« narodnooslobodilačkog pokreta i uspostavljanja poretka!), pacifikaciju i getoizaciju inteligencije te, napokon, razbijanje radništva, legitimacione osnove poretka (nacionalne ekonomije).⁴ Na globalnom i dugoročnom planu ove mere se pojavljuju kao posvemašnja *de-civilizacija* — kao ukidanje kategorije *građanina*, ličnih prava, te kao heteronomizacija pojedinca, ličnosti. »Normativno konstruisan društveni poredak socijalizma nalazi se u situaciji permanentne krize«⁵ koju uvek iznova proizvodi kao sopstvenu vis vitalis ali i raison d'être. »Ovu situaciju permanentne krize, prikriivanja pukotina u normativno uspostavljenoj legitimitetnoj strukturi, iza kojih se javlja potisnuti prirodni sadržaj, partija/država prikazuje kao permanentnu revolucionarnu situaciju« (Tomc. *ibidem.*). Posledice permanentne 'revolucionarne situacije' je destabilizacija i segmentacija umesto funkcionalne diferencijacije društva, njegovog »zarobljavanje« i prinuda na služenju poretku. Normativni poredak koji fingira »društvo« *suspenduje autonomiju* svih

4 »Okolnost da naše društvo nije u stanju da na kompleksnost okoline odgovori povećanjem vlastite kompleksnosti ne možemo redukovati na probleme sistemske integracije, nego je moramo posmatrati kao element socijalne patologije. Jer, nije slučajno da se ono, u pokušaju da reši te probleme, oslanja na 'prirodne', predsocijalne mehanizme integracije, kao što su etnička i nacionalna pripadnost (koje onda po ubrzanom postupku 'socijalizuje', proglašavajući ih socijalno-političkim tvorevinama...)
(Z. Đinđić, 1988: 35.)

5 G. Tomc, 1987: 113.

»Križa je objektivna sila koja nekom subjektu oduzima deo suverenosti koja mu normalno pripada.(...) Stanje krize ima oblik dezintegracije društvenih institucija.«

(J. Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt/Main 1975, str. 10; Navedeno prema: Lj. Tadić, *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1988, str. (122—123.)

društvenih podsistemâ i podređuje ih dominantnom, ideološko-političkom podsistemu, tj. diktatu državne partije/partijske države. To vodi disfunkcionalizaciji i dezorijentaciji društvenih podsistemâ, koji u režimu stalnih »reorganizacija« i »promenâ« (za koje je relevantno puko stanovište upravljača poretka da *treba* menjati = voluntarizam!) ne uspeavaju da uspostave svoje autentične funkcije. Jer, *šta* su autentične funkcije nekog podsistema ne određuje on sâm već — normativni poredak. Za njega su, recimo, »ekonomske performanse sistema zanimljive samo kao instrumenti konsolidacije i širenja političke moći« (Madžar, 1987: 523).

Od kulturnog podsistema (uključujući i nauku) normativni poredak zahteva *afirmativnu kulturu*.⁶ koja se ne samo pokorava propagandi i opravdava vlast, već služi i blokadi »socijalnog sećanja« (Đinđić, 1988: 34).⁷

Afirmativna kultura daje odgovore na nepostavljena pitanja. Za nju i *ne postoje pitanja*: uskličnik namesto upitnika verni je simbol jednog diskursa koji *ne dolazi* do pitanja jer — ima gotov odgovor na sva pitanja (Gredelj, 1988: 96).⁸ Otuda se legitimacioni identitet novog poretka ne izvodi iz nauke (»u zajednicama u kojima dominira politički monopol društvene nauke nemaju mnogo šansi za uspešan razvitak«, Madžar, 1987: 528), već iz ideologije, doduše »naučne« ideologije — dijamata i istmata.

Zašto onda, ipak, sociologija?

6 »A za revolucionarnu situaciju znamo da u njoj treba postaviti nešto iznad svega ostalog. I stvaralac treba da stavi nešto iznad svog kreativnog duha — revoluciju treba da stavi iznad svog kreativnog duha.« (G. Tomc, 1987: 114.)

7 »Blokiranju sećanja korespondira proizvodnja veštačkog 'sveta života', koji onda figurira kao legitimacijska folija empirijskih interakcija/.../možemo da naslutimo koje konsekvence slede iz toga što je u Jugoslaviji tradicija prisutna samo u formi oficijelno sankcionisane prošlosti... Time što smo ukazali na ulogu tradicije u konstituciji 'sveta života' rekli smo zapravo i to da monizmu *prošlosti* nužno korespondira monizam *budućnosti*. Pošto konkretni društveni poredak ne može biti shvaćen kao jedna od hipoteza, u kojoj je na određen način izvršeno povezivanje mogućnosti tradicije, ukinuta je i sama struktura veze između aktuelnog i mogućeg. *Ono aktuelno je uvek i jedino moguće.*«

(Z. Đinđić, 1988: 34—35. Kurziv u poslednjoj rečenici moj. S. G.)

8 »Komunistički poredak je u Jugoslaviji bio odgovor, međutim šta je bilo pitanje?«

(Z. Đinđić, 1988: 37.)

»Pošto se dominantni odnosi (...) zasnivaju na političkoj vladavini Partije, onda to znači da već svaka *sumnja* u osnove normativnog uređenja *ugrožava* i dominantne odnose.«

(G. Tomc, 1987: 113, kurziv moj, S. G.)

Kako je, po definiciji, kriza rodno mesto sociologije,⁹ njena posleratna re-institucionalizacija je posledica novog zaokreta u »revolucionarnoj situaciji« (= krizi), izazvanog delegitimiranjem dotad važećeg ideološkog projekta i traženjem novog legitimacionog identiteta u »marksističkom fundamentalizmu« (povratku izvorima). Smisao re-institucionalizacije sociologije je, dakle, pored filozofske (Bledski kongres!) i naučna racionalizacija iznudene ideološke »jeresi« i novog »novog« normativnog projekta — »samoupravljanja«. Pri tome ova »jeres« postaje meta-teorijsko ishodište jedino prihvatljive — »marksističke« sociologije, okosnica »nedvosmislenog opredeljenja jugoslovenskih sociologa da njihovo osnovno i jedino teorijsko polazište mora biti marksistička teorija društva.« (Davidović, 1985: 32).

Ne bih se, doduše, u potpunosti složio sa autorkom ni da je to opredeljenje bilo »nedvosmisleno«, niti da je bilo »osnovno« i »jedino«, jer bi u tom slučaju bilo veoma teško objasniti divergenciju na (ipak) oprečne teorijske modele, a ostalo bi nejasno i šta je njihov predmet spora. Ova divergencija, koju navedena autorka (i ne samo ona) uočava, se problematizuje kao suprotnost između »integrativne« i »kritičke« (Davidović, *ibid.*), »konzervativne« i »revolucionarne« sociologije, tj. »institucionalista« i »konfliktista« (Popović, 1981: 231), »funkcionalizma« i »marksizma« (Golubović, 1972: 339—350).

Pored ove, jedna druga, po mom mšljenju za našu sociologiju važnija linija rasepa veoma brzo je počela da se manifestuje upravo u korpusu tog »osnovnog« i »jedinog« teorijskog polazišta — linija koja razdvaja takozvani 'antropološki marksizam' i takozvani 'naučni marksizam', obeležavajući »radikalno-kritičku« i »afirmativno-lojalističku« orijentaciju u sociologiji.¹⁰

9 »Konstituiranje sociologije u posleratnom razdoblju potvrđuje opću pravilnost: nastanak sociologije je uvijek povezan s društvenom krizom. Na Zapadu, u prošlom stoljeću, to je bila kriza primarnih ljudskih zajednica koje razara industrijalizam i kapitalistička robna proizvodnja.

U staroj Jugoslaviji to je bila kriza jednog još slabašnog građanskog društva koje se, s jedne strane, suočava s golom inercijom, čak i otporom, tradicionalnog seljačkog društva, a s druge strane izazovom revolucionarnog pokreta. Poslije rata dolazi do krize u odnosima sa SSSR-om. Ali to nije bila samo, ni prvenstveno, kriza u vanjskim odnosima, već kriza legitimiteta nove političke elite, koja se više ne može pozivati na 'marksizam-lenjinizam', jer ju je Staljin ekskomunicirao, pa mora afirmirati novu verziju marksizma ('stvaralački marksizam') kako bi pomoću nje izgradila novi legitimitet... (...) Taj teorijski i praktični rascjep zapravo je konstituirao sociologiju kao zasebnu znanstvenu disciplinu...«

(Županov, Šporer, 1986: 31; 30.)

10 Iako uglavnom prihvatam i ovde nastojim da sledim ovu poslednju poddelu, već činjenica da članove ove dihotomne klasifikacije stavljam pod navodnike treba da ukaže na to da sam svestan izvesnog shematizma i ovakve, kao i većine bipolarnih podela, te da ih koristim idealno-tipski, ne prenebregavajući teškoće njihove 'čiste' sadržinske diskriminacije, niti sporadične promene u pozicijama, osobito kod manje isturenih eksponenata obe orijentacije.

Ovim (ipak preovlađujućim) metateorijskim ishodištem određeni su i limiti prvog uslova za profesionalizaciju sociologije (»stepen razvijenosti teorije«), koji se smešta u okvire *jedine prihvatljive* teorijske paradigme. 'Komunikacija' sa ostalim paradigmama redukovana je na nivo polemike, opovrgavanja, omalovažanja i odbacivanja »građanske«, ergo »nenaučne« sociologije i, vice versa, dokazivanja veće naučnosti i 'istinitosti' »marksističke« sociologije.¹¹ Tako se nastojalo (i uglavnom uspevalo) da se sociologiji kao pre svega *akademskoj* disciplini u nastajanju zapreče kanali za racionalno-kritičko (samo)propitivanje sociološke tradicije.

Ako je *eksterna* svrha (ograničena aplikacija i diseminacija rezultata teorijske delatnosti — Rus, 1981: 219) bila uglavnom dosta jednostavna i saglasna sa usko shvaćenom »zadatom« društvenom ulogom sociologije, *interna* svrha (unutardisciplinarni kriteriji jednostranog razvoja teorije) se, paradoksalno, skladno uklapa u prethodnu (iako ju je u »samorazumevanju« nadilazila), podjednako proizvodeći višedimenzionalne, uglavnom negativne efekte po autentičnu društvenu ulogu sociologije. Normativni poredak je bio spreman da toleriše jedino takvu društvenu ulogu sociologije koja se realizuje kao »zaduženje« za naučnu (i kvazinaučnu) legitimaciju postojećih stanja, elaboraciju i naučnu racionalizaciju mnogobrojnih ideološki motivisanih institucionalnih promena, te utvrđivanje stepena »realizacije« normativno-institucionalnih promena, te utvrđivanje stepena »realizacije« normativno-institucionalnih projekata (v. Bernik, 1985: 186). Dakle, dok je samo *lepa priča* o uspostavljenom normativnom poretku, sociologija ima mesta u tom poretku i njegovoj »javnosti« — dakako, kao »ancilla ideologiae«.

Uz ovo nužno razjašnjenje nije na odmet ovde ukazati i na još jedan mogući pravac istraživanja uzroka i posledica naznačene divergencije, koji ne bi bio u tolikoj mjeri *oslonjen* na *teorijske* korene konflikta (položenje od pojma otuđenja i postuliranja praksisa kao jedine čovekolike situacije versus strukturalno funkcionalne analize kapitala i proizvodnog rada — v. Rus, 1981: 218), koliko na *institucionalne*. Ovaj pravac mogućeg budućeg istraživanja bi pošao od zapažanja da se afirmativno-lojalistička orijentacija uglavnom institucionalno ukorenjuje u okvire tradicionalnih bastiona poretka: pravnih fakulteta (čime se sledi predratna tradicija — v. Mitrović, 1982), visokih škola, kasnije fakulteta političkih nauka i para-državnih društvenonaučnih instituta. Otuda nije teško shvatiti zbog čega je osobito ova druga vrsta institucija (kao nosilac nove, posleratne »tradicije«) postala najtvrdje gnezdo integralizacije i fundamentalizacije surugata kojim je sredinom 70-tih godina zamenjena iz obrazovnog programa 'suspendovana' sociologija — tzv. »teorije i prakse marksizma i samoupravnog socijalizma« — artificijelnog hijata afirmativno-lojalističke 'sociologije', vulgarizovane teorije sistema i plitke ideologije, kao legitimnog naslednika i 'vaskrsle duše' (samo naizgled definitivno) upokojenog ist/dijamata.

S druge strane radikalno-kritička pozicija je uglavnom institucionalni oslonac našla na filozofskim fakultetima (pre svega u Zagrebu i Beogradu), vezujući se, ne samo simbolički, za filozofsko usmerenje koje je, činilo se, odnelo konačnu prevagu na Bledskom kongresu filozofa.

11 Ponekad se dokaz svodio na puku konstataciju da je, na primer, u odnosu na funkcionalističku, marksistička teorija društva »daleko istinitijaa«. (V. Popović, 1965: 75.)

S druge strane, gore apostrofirana teorijska aktivnost kao interna svrha nije u celosti niti jedino plod pritisaka (ili 'narudžbina') ideologije; štaviše, taj je faktor s vremenom — izvršivši inicijalnu ulogu »interiorizacije« te ideologije — imao sve manji značaj. Ova aktivnost sve više postaje rezultat određene, na izvestan način 'avangardističke' uloge, koja proizilazi iz samorefleksije da se u sociološkoj teoriji došlo, ili se već na tragu rešenja brojnih složenih teorijskih problema pred kojima je »građanska« sociologija ostajala 'nemoćna' (uglavnom zbog svoje 'nenaučnosti' ili bar 'pod-naučnosti').

Preuzimanje ovakve uloge nije se pokazivalo kao preteško breme, ne samo za afirmativno-lojalističku, već i za radikalno-kritičku orijentaciju,¹² iako su one u polemikama sa »građanskom« sociologijom učestvovala polazeći od različitih perspektiva: prva sa pozicija već ostvarenog, fakticiteta »najboljeg od svih svetova«, a druga od internacionalnosti i još-ne-dosegnutih mogućnosti tog sveta. Pri tome ne treba ispustiti iz vida da je fokus pažnje obe orijentacije bio na »društvenoj praksi«, doduše, jednom shvaćenoj kao *dnevna pragma* (i njoj primerena *apologija*), a drugi put kao istorijski dimenzionisan proces samo-realizacije čoveka kao društvenog bića (kojem korespondira *kritika* aktualnih kao ne-dovoljnih postignuća).

Prvi negativan efekat sužavanja teorijske perspektive bila je dogmatizacija »marksističke« opšte sociologije¹³ koja svoj okamenjeni lik, uspešno odolevajući eroziji, održava u praktično nepromenjenom obliku sve do danas.

12 »... Ako se postavi pitanje što je zasluga Jugoslavije na području društvenih znanosti onda bih rekao da je njena nesumnjiva zasluga upravo to što smo, prije svega, razvijali društvenu znanost o čovjeku, a tek onda o sistemu. Dakle, čovjek, njegova sudbina i njegov položaj i pitanje vizije boljeg društva i boljih uvjeta za život jest ono što je osnovno u našoj orijentaciji.« (Kuvačić, 1978: 39.)

13 Videti šire o tome u: M. Ranković, »Sociološka opšta teorija u domaćim univerzitetskim udžbenicima«, u ovom broju *Sociološkog pregleda*. Zanimljivo je, s druge strane, da u međuvremenu nije preveden nijedan moderni udžbenik opšte sociologije sa Zapada. Bio je, doduše, preveden udžbenik Brooma i Selznicka, ali nije nikad objavljen (nav. prema: Županov, Šporer, 1986: 31, napomena 8).

Osim preko ovakve udžbeničke literature, sa klasičnom sociološkom tradicijom studenti sociologije su uglavnom komunicirali preko nesumnjivo dragocениh ali nedostatnih hrestomatskih izdanja Matice hrvatske (o Kontu, Spenseru, Veberu), pregleda socioloških teorija (Goričar, M. Popović), zbornika tekstova (znamenite »Teorije o društvu«) ili sporadičnih u okviru širih razmatranja i tečajeva uklopljenih, osvrta na pojedine sociološke pravce (»Problemi sociološkog metoda« M. Đurića i »Sociološki metod« V. Milića). Uz ranije objavljenu *Protestantsku etiku i duh kapitalizma* (— 1968.) tek sredinom sedamdesetih godina, objavljivanjem u *Prosvetinoj* ediciji »Karijatide«, prevoda drugih značajnih dela socioloških klasika, Dirckema i Vebera, (*O podeli društvenog rada* — 1972, *Privreda i društvo* — 1976, te, nešto kasnije, *Elementarni oblici religijskog života* — 1982.) delimično je popunjena ova ogromna praznina. Napokon, uz sve manjkavosti, nesumnjivo koristan *Uvod u istoriju sociologije II*, E. Barnes, objavljen 1948. godine, kod nas je preveden tek 1982! Sa savremenim sociološkim teorijama (recimo, Parsonsa, Mretona ili Darendera) stanje je još nepovoljnije.

Drugi efekat sa mnogo značajnijim dalekosežnim posledicama je taj da se sa zatvaranjem sociologije u marksističku paradigmu bitno sužavao dijapazon teorijsko-metodoloških znanja, koji upravo na osnovi svoje širine može biti realna pretpostavka za uspostavljanje monopola nad obavljanjem sociološke delatnosti, kao drugog ključnog uslova sine qua non njene profesionalizacije.¹⁴

Ovaj efekat se u najneposrednijem (i najdrastičnijem) vidu manifestovao kroz sudbinu tek iniciranih revandikacija jugoslovenske sociologije da uspostavi stručni monopol nad svojim predmetom, koje su se kao prirodna faza u institucionalizaciji svake naučne di-

14 Ovaj efekat je delimično neutralisan razvojem i sazrevanjem posebnih socioloških disciplina i empirijskih istraživanja, koji se nužno morao oslanjati na druge teorijske pristupe zbog, s jedne strane, teorijske insuficijentnosti marksizma i, s druge strane, zbog nezgrapnosti, neoperacionalnosti i neprimenjivosti njegove metode na uže, specifičnije sfere društvene stvarnosti, koje postaju predmet proučavanja posebnih sociologija. U najvećoj meri iz ovog razvoja, delimično zaklonjeno i prikriveno senkom globalnog raskola između dve dominantne orijentacije, postepeno izrasta usmerenje koje bi se operativno moglo nazvati »reformističkim« (Bernik, 1985: 187.), i koje nastoji da premesti akcenat društvene uloge sociologije sa apologije i/ili kritike na stručnu ekspertizu i produkciju predloga alternativnih setova (nedramatičnih) socijalnih inovacija, sa svrhom njihove primene u razvojnim programima društva. Podozrivost prema ovom usmerenju (bila) je karakteristična za obe dominantne orijentacije.

Radikalno-kritička, iako priznaje da *praktična sociologija* »pomaže da se racionalno osmisle i na konstruktivan način objasne i riješe važni problemi tekućeg razvoja«, čime se »sociologija sve više približava ekonomiji, pravu, tehnologiji i psihologiji« (kako na Zapadu tako i na Istoku), ipak ustvrđuje kako »sama sociološka, empirijska istraživanja nisu plemeniti pot-hvati stručnosti na opće dobro čovječanstva... već su ona najvećim dijelom sastavni dio efikasnog funkcioniranja privrednih i političkih organizacija.« (Kuvačić, 1974, 3—5: 408, kurziv moj, S. G.) Ovdje se, čini se neopravdano, 'praktičnoj' sociologiji kao *nedostatak* pripisuje upravo ono što je njena *prednost* i nezanemarljivi doprinos profesionalizaciji discipline: preorijentacija sa »kritike neba« na »kritiku zemlje«, tj. na pre-ispitivanje normativnog poretka u konkretnim domenima njegovog 'ospoljavanja', koji baš to »efikasno funkcioniranje« uspešno blokiraju. Na brojnim primerima novijih socioloških istraživanja (Popov, Arzenšek, Vujović, Lazić, Živković i sar. itd.) može se pokazati »zašto je danas u nas pozitivna sociologija potrebnija nego marksizam«, odnosno, da je, uprkos svojim ne-globalističkim i ne-vizionarskim pretenzijama, ovakva sociologija potencijalno 'subverzivnija' po normativni poredak upravo zbog otkrivanja i iznošenja »činjenica kao stvari«, koje svojim faktografskim posredovanjem 'postojećeg' predstavljaju element destrukcije njegove samorefleksije, utemeljenje na uverenju da »socijalizmu kao 'stanju istine' koje se uspostavlja ljudskom (dakako, ideološki programiranom) akcijom nije potrebna empirijska verifikacija« (A. Hodžić). Afirmativno-lojalistička orijentacija najčešće otklanja potrebu za sociološkom ekspertizom trostepenom 'argumentacijom': da se o određenoj pojavi uglavnom »već sve zna« i da se »nema šta istraživati«; da »sociologija i ne može ništa otkriti jer nema egzaktne metode«; napokon, »ako i nešto otkrije, ništa se neće promeniti«, pa i stoga nije potrebno ništa istraživati. Sveukupno uzev, ovakav stav (čak i kada bi bio utemeljen, bar na trećem stepenu) fiksira prostor za voluntarizam »i ideološko djelovanje i smanjenje mogućnosti da se afirmira znanstveni pristup društvenim fenomenima«. (V. Županov, Šporer, 1985: 54).

scipline, poklopile sa rastom spoznaje¹⁵ da je postojeći normativni poredak dostigao svoj zenit i da se, istrošivši inovativne potencijale (čak i u formi »birokratske inovacije«) našao na putanji stagnacije i deklinacije.

Upravo isticanjem takvog zahteva za monopol na naučno tumačenje društva (odnosno, normativnog poretka koji »dublira« društvo) sociologija, odnosno ono njeno usmerenje (radikalno-kritičko) koje je identifikovano kao nosilac tog zahteva, je prekoračila zadate društvene okvire svoje egzistencije, i to u dvostrukom smislu:

a) jer je dirnula u domen koji vladajuća ideološko-politička nomenklatura smatra »svojim« isključivo zâbranom — domen *monopola*, i to monopola na tumačenje (i kritiku!) društvene stvarnosti — koja se uglavnom percipira kroz samorefleksiju (»društvo — to smo *mi*«), dakle, kao slika u iskrivljenom ogledalu, i

b) jer je zahtev za uspostavljanje svog stručnog monopola legitimirala oslanjanjem na identičnu paradigmu (»izvorni marksizam«) u ime koje se ideološko-politička garnitura svog (političko-arbitrarnog) monopola *nije nameravala* odreći — smatrajući sebe (takođe) jednim autentičnim tumačem i »čuvarem« paradigme;¹⁶ dakle, sociologija se, logikom nužnosti svoje profesionalizacije¹⁷ pojavila u nezahvalnoj ulozi *potencijalnog partnera* sa izrazito neravnopravnom ulogom: regulativno malom socijalnom moći naspram neograničene i nekontrolisane moći partnerstvu (tj. ravnopravnoj recipročnoj komunikaciji) izrazito nesklonog normativnog poretka. Jer, svako nastojanje ka kontroli i ograničenju svoje apsolutne moći, koje percipira kao »pretenziju ka partnerstvu«, normativni poredak podvodi pod »težnju za vlašću«. Ovo svođenje partnerstva na težnju

15 »Naša radikalna marksistička inteligencija ima moralnu obavezu prema levim pokretima u svetu koji su u svoje programe uključili samoupravljanje da ukaže na tu bitnu razliku između ideološke pretenzije i društvene stvarnosti u Jugoslaviji — između 'mita o samoupravljanju' i 'staljinističke društvene stvarnosti'« (S. Stojanović, *Praxis* 3—4/1972: 383.)

16 »U doba velikih zadataka naše epohe u čijem je izvršavanju *naša zemlja odigrala značajnu ulogu* — a to je borba protiv staljinizma, a za *izvorni marksizam* i njegov dalji razvitak na osnovama naših iskustava i potreba — ova grupa nastavnika je vremenom došla na pozicije borbe protiv svih oblika do sada ostvarenog socijalizma u svetu, *dolazeći na pozicije anti-sovjetizma*.« (»Obrazloženje uz predlog Skupštini Univerziteta za prihvatanje ocene o moralno-političkoj nepodobnosti grupe nastavnika Filozofskog fakulteta za dalje vršenje nastavne funkcije i pokretanje formalnog postupka« — šapirografisano. Navedeno prema: N. Popov, *Contra fatum*, CFDT, Beograd, rukopis, 121. str. 57.)

17 »Profesionalizacija, prema tome, znači sve veću socijalnu moć sociologije a ujedno i sve veću zavisnost profesije od politike, koja bi trebala tu moć da legitimise. Ako dolazi do društvenog ugovora' između politike i profesije, onda profesionalizacija znači stvaranje koalicije moći koja postaje izvanredno jaka baza za monopolsku dominaciju profesije nad klijentima odnosno među korisnicima njenih usluga. Ako pak ne dođe do ovakve koalicije, umesto monopola nad klijentima pojavljuje se rat između profesije i politike, rat koji vodi deprofesionalizaciji profesije.« (Rus, 1981: 222)

za vlašću pokazuje, s jedne strane, da normativni poredak *svoj* raison d'être vidi pre svega u činjenici *držanja vlasti*, koja se shvata redukcionistički kao *uzurpacija moći* od strane 'izabраниh', a ne kao odgovorno vođenje poslova od zajedničkog interesa (v. Gredelj, 1988: 98)¹⁸ i, s druge strane, da samopostavljena »elita« poretka ne trpi naspram sebe nijednu drugu elitu,¹⁹ a napose ne onu koja svoj elitizam zasniva na *znanju* o »predmetu« koji prva »elita« vidi ne samo kao objekat isključivo svoje »spoznaje«, već i kao osnov svoje egzistencije.⁹⁰ Čak i da nije bilo objavljivanja rezultata analiza koje su ukazivale na dva Janusova lica normativno-institucionalnog poretka — a kojima su rastuće društvene protivrečnosti, tenzije i sukobi davali za pravo — već i sama ovako iskazana pretenzija sociologije da od »revolucionarne proteze« (tj. naočara sa ružičasto obojenim uveličavajućim staklom) preraste u instrument (ako već ne »mikroskop«, a ono bar »lupu) za dublje proučavanje društvene stvar-

18 Podozrenje prema 'partnerstvu' kao (isključivoj) pretenziji na vlast verovatno je, pored ovakvim porecima imanentne težnje ka monopolu na nekontrolisanu vlast, posledica i 'primarnog sećanja' na sopstveno *nelojalno partnerstvo* u posleratnoj pluralističkoj političkoj koaliciji, na temelju kojeg je ta (apsolutna) vlast i osvojena. (V. Koštunica, Čavoški, 1983.)

19 Pretakanje i preokretanje sintagmi o »elitizmu« (kao pogrdi!) i »pretenziji sociološko/filozofske i ine inteligencije na vlast« u različitim prilikama, verzijama i varijacijama, odredilo je bitno promocije nemalog broja *malih* u *velike* karijere, ostajući ponekad jedini, ali rado ponavljeni moto svih prigodnih obrušavanja na navodne 'pretendente na presto'.

Tako je jedan publicista (sa filozofskim obrazovanjem) svoju promociju od javno-političkog anonimusa do govornog promotora aktualnog hita našeg političkog folklora, militantnog nacional-komunističkog populizma, započeo javnom denuncijacijom svojih kolega da »sebe *elitistički* shvataju kao autentične marksiste.« (V. *Student*, 29. 05. 1973. Nav. prema: N. Popov, op. cit. iz napomene 16.)

Petnaest godina kasnije, isti autor koristi identičnu 'partituru', »iznoseći svoje mišljenje da SK ne treba da troši previše energije na *borbu sa* alternativnim političkim *idejama* grupa filozofa, književnika ili sociologa. Nikada oni nisu bili *kadri da preuzmu vlast...* (*Politika*, 07. 04. 1988, str. 6, kurziv moj, S. G.)

Ovako zlokobna pučistička ambicija, identifikovana u »alternativnim političkim *idejama*«, 'proizilazi' iz zajedničkog predloga ustavnih promena koji su izradila tri stručna udruženja (književnika, filozofa i sociologa), kao finalnog produkta javne rasprave o Nacrtu amandmana na Ustav SFRJ — koju su ova udruženja bila *obavezna* da sprovedu kao kolektivni članovi SSRN Srbije.

20 Pri tome je od malog značaja bilo naglašavanje da se tu, pre svega, radi o delovanju na »epohalnoj preobrazbi društvene svijesti, konkretno na socijalističkoj preobrazbi društvene svijesti. *Mi ne djelujemo na nivou praktično-političkih društvenih problema već na nivou društvene svijesti*, i to u njenom esencijalnom filozofsko-sociološkom vidu. (R. Supek, »Neka objašnjenja«, diskusija na sastanku redakcijskog savjeta, *Praxis*, 1—2/1970, str. 230.)

Manjkavost ovakvog obrazloženja ogleda se u neuviđanju činjenice da je upravo *društvena svest* vrlo značajan »praktično-politički problem« za normativni poredak i da on 'instinktom vlasti' sledi osnovni postulat »gvozdene« logike svog (inače napuštenog) uzora: da onaj ko *vлада svestima* — vлада i faktički. Stoga upravo na planu svesti nisu »mogli biti dopušteni« nikakvi kompromisi, tj. partnerstvo, jer »oslobađanje« uticaja na svest ugrožava egzistencijalni *uslov opstanka* poretka — *kontrolu* nad društvenom svešću.

nosti. bila je dovoljna za sudar sa normativnom poretku, uz koji je izrastala, inherentnim granicama i mehanizmima reagovanja. Odnosno, *već to* je bio dovoljan razlog da se aktivira nova »revolucionarna situacija«, dakle, da se stvori kriza sociologije. Reakcija normativnog poretka, kojoj je pečat osobenosti dao istup i lični angažman neprikosnovenog harizmatškog autoriteta, bila je u svojoj goropadnosti, bez uobičajenih rukavica, nedvosmislena: »Mene jako zabrinjava šta će biti s našim daljim razvitkom...» (...) Sve više će biti onih koji su prošli naše univerzitet ali su se slabo opremili marksističko-lenjinističkim oružjem... (...) Dakle, mi ćemo tome ubuduće morati posvetiti više pažnje... (da se) preduzmu izvjesne mjere i akcije da bi se na našim visokim školama i univerzitetima uklonili oni elementi koji imaju tamo mogućnosti i vrlo dobro tle da skreću našu omladinu u pravcu koji nije poželjan za naš razvitak... (...) Mi tu do sada nismo ništa učinili. a to moramo... Nije istina da smo mi tu paralisani i da nas u tome sprečava imunitet univerziteta. Jer kontrarevolucionarne tendencije moraju se sprečavati revolucionarnim dejstvom.

To važi za sve sredine kod nas. To važi i za naše sudstvo i tužilaštvo. Oni se često drže paragrafa kao »pijan plata«. (...) Ja sada čekam na dejstva, na akcije. da odstranimo sa tih mjesta one koji kvare našu omladinu.²¹

U ovom gotovo rutinskom političkom 'preseku situacije' sadržana je pregnantna »anticipacija« niza događaja i procesa koji se zbog svoje dalekosežnosti s razlogom mogu nazvati jugoslovenskom »kulturnom revolucijom«: na talasu neselektivne represije, »zbijanja redova«, »diferencijacijâ«, »dejstava« i »akcijâ« u relativno ne dugom periodu ukinuta je autonomija univerziteta, još uvek krhki legalitet kao osnova sudstva je zbrisan a 'rehabilitovan' je politički dimenzionisan pravni voluntarizam i cenzura,²² te je znatno upot-

21 Marković, Kržavac, *Liberalizam od Đilasa do danas*, Sloboda, Beograd, 1978, II, str. 98—99; i »Druga konferencija SK Jugoslavije«, Komunist, Oslobođenje, Beograd-Sarajevo, 1972, str. 13. (Nav. prema: N. Popov, Op. cit. iz napomene 16, str. 32—33.)

22 U borbi sa »intelektualističkim individualizmom« i pod parolom »obračuna sa liberalizmom« za »preotimanje institucija od neprijatelja« pored cinične 'kvantitativne semantike', tj. upoređivanja broja zabranjenih umetničkih i naučnih dela sa brojem nezabranjenih (!), u cilju racionalizacije administrativnog zatiranja slobode stvaralaštva, posebno je apostrofirana navodna »opsednutost demokratijom« i »slobodom štampe« kao — fikcijama: »... To je spor oko demokratije, administrativnih mera oko metoda vlasti i metoda demokratije. Postoji permanentan strah za ugroženost demokratije pritiskom države, upotrebom administrativnih mera... Mislim da neki drugovi kod nas nemaju klasni pristup ovom pitanju... da su opsednuti velom demokratije koja je natklasna, van klasne borbe i klasnih odnosa... Očito je da je posredi idejna opterećenost slobodom štampe u buržoaskom smislu reči, ili težnja za monopolističkim položajem... Život je pokazao da je takva sloboda štampe — fikcija. Sredstva informisanja su uvek bila u rukama nekog ko ima monopol...

Nešto o administrativnim zabranama... Mi smo tada (donoseći Ustav iz 1963. čiji član 40 zabranjuje »u Jugoslaviji antisocijalističku delatnost«,

punjen katalog sankcionisane »zloisli«; polje slobode kulturnog stvaralaštva i javnog delovanja prekriveno je samo »crnim cvetovima« — »a nigde u prirodi nema crnog cveta« (Marx) — sve u ime opremanja omladine »marksističko-lenjinističkim oružjem«...

Iako od ove »elementarne nepogode« nad kulturnim poljem nije ostala pošteđena nijedna oblast stvaralaštva, kulture i nauke, sociologiji je (uz filozofiju) posvećena posebna pažnja; naime, i kada je plima antiprofesionalizma i antiintelektualizma počela da se povlači, omogućavajući time kakvu-takvu sanaciju »postradalih oblasti«, ove dve discipline ostaju »specijalni primeri« za ugled, na koje se kontinuirano primenjuje »specijalno vaspitanje«. Ono je bilo pogubnije po znatno mlađu i manje etabliranu disciplinu — sociologiju — i njime su, gotovo 'sudbinski', na duži rok, obeležene koordinate naredne faze u njenom razvoju, koja se potpuno umesno označava kao faza stagnacije ili čak »razvoja unatrag«.

2. ČEMU sociologija: ... do »represivne netolerancije«

Sa stanovišta osnovnog problema koji se razmatra u ovom tekstu, ovu fazu obeležava zaustavljanje početnog poleta u procesu profesionalizacije i eskalacija deprofesionalizacije i marginalizacije sociologije — podjednako kao akademske i kao aplikativne discipline.

Mehanizmi deprofesionalizacije i marginalizacije su bili mnogostruki i kompleksni i primenjivani su sukcesivno ili simultano; no, po

prim. S. G.) pošli od ocene realnih odnosa klasnih snaga i potrebe da naše mlado socijalističko društvo zaštitimo od antisocijalističke akcije... Kod nas su pak zabrinuti liberali; oni su pozvali na uzbunu zbog ugroženosti slobode i demokratije. To su časopisi koje smo mi zabranili: *Praxis, Filozofija*...

U Savezu komunista je danas dilema: ili udariti po opozicionim snagama... ili se zamotavati u pitanjima — da li je mnogo ili malo zabrana, da li je više administrativnih ili političkih mera, da li malo demokratije...« (P. Stambolić. Navedeno prema: Kržavac, Marković, op. cit. str. 243—251.)

Ova »dilema« je razrešena, na zadovoljstvo ovog govornika, frontalnim otkosom »kukolja iz žita« (kako je to anticipirao zloslutni uvodnik *Borbe* »Mlado žito i kukolj«, 10. 06. 1968):

— U proleće 1972. godine Đorđije Vuković, urednik *Studenta* iz 1968. godine, nije reizabran za asistenta Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, zbog toga što je na jednom zboru studenata, godinu dana ranije, napao Savez komunista Vojvodine i njenog predsednika;

— u Beogradu, među prvima je iz nastave na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju isključen Živojin Pavlović. Na Pravnom fakultetu, za kraće vreme su, pored većeg broja partijskih kazni, donete odluke o isključenju iz nastave profesora Stevana Vračara, asistenta Danila Baste i profesora Stevana Đorđevića; pod pritiskom, profesor Andrija Gams otišao je u penziju; nisu reizabrani, takođe iz političkih razloga, docent Aleksandar Stojanović i asistent Kosta Čavoški; a radni odnos prestao je po sili zakona profesor Mihailu Đuriću, posle osude na kaznu zatvora, koju je i izdržao; — iz nastave na Fakultetu za političke nauke, sociologiju i novinarstvo u Ljubljani isključeni su Veljko Rus, Vladimir Arzenšek, Janez Jerovšek i Tine Hribar, zbog »zastupanja nemarksističkih gledišta«. Itd. ... (Navedeni podaci prema: N. Popov, Op. cit. iz napomene 16, str. 286, napomene uz drugo poglavlje br. 1, 2 i 3.)

mom mišljenju, najveći »učinak« ostvaruju tri mehanizma, koje ću ovde nešto šire razmotriti:

- mehanizam selektivne represije,
- mehanizam stvaranja »negativnog stereotipa sociologije« i
- mehanizam potiskivanja iz javnosti i institucionalne »getoizacije«.

Smisao prva dva mehanizma bio je hostilizacija sociologije, dok je tendencija trećeg njena »spontana« pacifikacija i konačno ukla-
njanje iz društvenog prostora.

Mehanizmom *selektivne represije* obuhvaćen je širok spektar parale-
galnih i ilegalnih postupaka; od organizovanja »veleizdajničkih« sud-
skih procesa,²³ insceniranih i farsičnih (retroaktivnih) »sudovanja«
na osnovu političkih²⁴ a ne pravnih kriterijuma, delimičnih ili pot-
punih zabrana knjiga i publikacija,²⁵ na osnovu široko formulisane
i još šire primenjivane inkriminacije tzv. »uznemiravanja javnosti«

23 U »grupi ekstremističkih studenata« — koja je, najverovatnije, nastala
diferencijacijom i lokalizacijom onih 10% »đilasovaca, maoista i rankovi-
ćevaca« koji su, prema proceni najvišeg autoriteta, činili nepoćudnu ma-
njinu u studentskom pokretu 1968. — 'prepoznata' je »trockistička grupa«
i na »veleizdajničkom« procesu osuđena na zatvorsku kaznu. Političkim pro-
cesom i osudom na zatvorsku kaznu od dvadeset meseci predsedniku Fakul-
tetskog odbora Saveza studenata Filozofskog fakulteta, inače studentu so-
ciologije, okončana je »afera« desetodnevnog štrajka gladu studenata Beo-
gradskog univerziteta, započetog u znak solidarnosti sa gladnim rudarima
Kaknja i »ostalim gladnim ljudima u Jugoslaviji«.

24 O tome rečito govori samo na prvi pogled 'duhovit' dijalog zastupnika
javne optužbe i branioca optuženog na jednom tipično politički inscenira-
nom suđenju asistentu sociologije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu,
1973. godine:

»Drugovi sudije, biću veoma kratak i to iz dva razloga: prvo, zato što sam
ćuo danas reč zastupnika javne tužbe koji je doslovno rekao: 'Svako ko
pravilno politički misli MORA se složiti sa mnom u oceni inkriminiranih
tekstova', a ja se kao branilac optuženog (...) ne slažem sa tim inkrimina-
cijama. Moram priznati da sam se uplašio...»

PREDSEDNIK VEĆA: Molim Vas da budete korektni...

BRANILAC: Ja sam korektan, ali Zastupnik javne tužbe čini pritisak na
sve nas...

ZASTUPNIK JAVNE TUŽBE: A Vi *pravilno politički mislite?*«

(Videti: *Praxis*, 1—2/1973, str. 267, kurziv moj, S. G.)

25 Da je na delu bila ustavom zabranjena *preventivna* cenzura može se
pokazati na dva primera koji su obrazac i kasnije prakse *sakaćenja* i 'pro-
čišćavanja' nepoćudnih publikacija: knjiga *Dokumenti* (juni—lipanj 1968.),
Praxis, 1971, je najpre zabranjena pa odlukom Vrhovnog suda Hrvatske
oslobođena za javni promet, uz uslov da se iz nje izbace dva dokumenta:
»Akciono-politički program« studenata i nastavnika Beogradskog univerzite-
ta i »Proglas revolucionarnih studenata« Socijalističkog sveučilišta »Sedam
sekretara SKOJ-a«, koja su prethodno *već bila u javnom optičaju* (Videti:
N. Popov, »Naučna istina i istina jedne politike«, *Praxis* 1—2/1974, str. 215,
napomena 1./; a u knjizi Zagorke Golubović *Čovek i njegov svet*, Prosveta,
Beograd, 1973, neobavešteni čitalac biće zbunjen naglim prelazom sa strane
491 na stranu 526, koji, dakako, nije rezultat štamparske greške već 'nedo-
padljivog' završetka 1. poglavlja III dela knjige, pod karakterističnim na-
slavom: »Savremena civilizacija — najviši domet ili kraj civilizacije?«

(verbalni delikt),²⁶ pa sve do opštijih oblika kršenja zakonitosti (izglasavanje 'specijalnih' zakona o »zaštiti države« koji važe *jednokratno* i ad hominem, tj. samo za *određene* ljude) i nepoštovanja prava garantovanih ustavom i priznatim i verifikovanim međunarodnim konvencijama sa neposrednim zakonskim važenjem (diskriminacija na osnovu tzv. »moralno-političke nepodobnosti«, tj. nepoćudnosti uverenja).

Iako je selektivna represija imala formu *ličnog obračuna*, tj. obračuna s ličnostima (naročito na I. jubljskom i Beogradskom univerzitetu), koji za slabiju stranu u tim »obračunima« znači i duboku ličnu dramu, ipak sam bliži onim mišljenjima koja u tome vide obračun sa sociologijom (preko njenih »personifikacijā«).

Ako je politički uplvisano »treznjenje« sudstva i njegovo odvajanje od »plota paragrafa« ponekad poprimalo razmere spektakularnog sudskog varijetea sa folklornim elementima balkansko-političke »opere buffo«, ishitrenost ovih procesā — koji su (ako izuzmemo *nevino* optužene ili osuđene!) najveću štetu, na unutrašnjem i na međunarodnom planu nanosili svojim naručiocima — ukazuje na bar dve važne činjenice: da je »jugoslovenska sociologija izazivala sa relativno malom socijalnom moći relativno veće političke efekte nego druge profesije«; to da je i ova (relativno mala) društvena moć sociologije 'porasla' »do one tačke kada je postala politički neprihvatljiva« (Rus, 1981: 222).²⁷

Pošto je za normativno-institucionalne poretke »socijalističke« provenijencije karakteristična fiksiranost za binarni shematizam (po tipu: istina/laž, naši/njihovi, itd. — Đindić, 1988: 36), ekstrapolacija para *prihvatljivo/neprihvatljivo* vodi u krucijalni dualizam:

26 Na navedenom sarajevskom suđenju 1973. godine, u optužnici su kao inkriminacija optuženom, pored »neprijateljske delatnosti« (4 puta), »zlonamernog i neistinitog prikazivanja društveno-političkih prilika« (4 puta), »neprijateljske propagande« (2 puta), »kriminalnih radnji« i »ekstremističkog nastupa« (po jedanput), pripisana i »neistinita pitanja«(!?) — zbog stavova iznetih u dva članka i na jednoj javnoj tribini, doduše, dve-tri godine ranije! Iako je u briljantnoj završnoj reči branilac dokazao apsurdnost ovakve optužnice pozivajući se, između ostalog, i na tekstove sa identičnim ili sličnim stavovima dvojice drugih sociologa — od kojih je jedan već bio pripadnik političkog, a drugi (odavno) 'lojalnog' naučnog establišmenta — optuženi je osuđen na dve godine zatvora, uslovno, a nedugo potom nije reizabran za asistenta kao »moralno-politički nepodoban«, na osnovu negativnog referata trojice svojih kolega.

Tako je ovaj period »represivne netolerancije« ozbiljno stavio na kušnju i poslednji element profesionalizacije sociologije — izgrađenost osobene *profesionalne etike*, sa ishodomala koji *nisu nužno bili identični*.

27 Kako je »njena teorija bila penetrirana ideologijom (...) nedovoljna institucionalna diferencijacija između političkih škola i socioloških katedara, kao i činjenica da su postojale brojne personalne koalicije između sociologa i političara, pojačale su transfer sociološke delatnosti u političke krugove. Sociologija je time dobila neobično veliki uticaj na politiku, ali je, sa druge strane, izgubila onu distancu koja održava više fakultativne odnose između profesije i politike, veću profesionalnu autonomiju i veću toleranciju od strane politike.« (Rus, 1981: 222—223.)

prijatelj/neprijatelj. Kada se oznaka »neprijatelj«, po inerciji ili kao zgodna, jezgrovita (i jezovita!) metafora, prenese iz opisanog sudskog miljea u kolokvijalni govor dirigovane »javnosti«,²⁸ retorička instrumentalnost prvobitne (nategnute) veze između »oznake« i »označenog« postepeno iščezava i ova suptilna veza redukcijom »življavanja« kao »društvena činjenica«: sociolog pred 'narodnim sudom' = neprijatelj, sociologija = neprijateljska, antidržavna, antisamoupravna, itd. delatnost, štaviše, »specijalni rat« protiv Jugoslavije!

Na ozbiljnost s kojom se pristupa ovako »identifikovanoj« opasnosti ukazuje i činjenica da se sociologija (i filozofija) detaljno i »naučno utemeljeno« razotkriva(ju) kao »subverzija« par excellence i kao komunikacioni kanal za penetraciju spoljašnjeg neprijatelja (»peta kolona«?!) u *svim* važećim i za *sve* studente jugoslovenskih fakulteta *obavezujućim* udžbenicima NEZAOBILAZNOG predmeta »Osнови опštenarodne odbrane i društvene samozaštite«. ²⁹ Na taj način

28 Ograničenu i skromnu rubriku »Pod lupom sociologa« u *Politici* nadglasalo je kampanjsko, nesistematsko i akcidentalno, ali široko rasprostranjeno upražnjavanje nove discipline omiljene balkanske pučke igre — lova na veštice — »Sociolozi pod prismotrom«, koja se razvijala na širokom prostoru od unutrašnjepolitičkih kolumni dnevnih i nedeljnih informativno-političkih glasila, preko trač-rubrika i 'crne hronike' bulevarske štampe, do studentskih glasila (u sve češćim fazama njihove uspešne 'društvene kontrole', koje su se poklapale sa sve češćim smenjivanjima redakcijā).

Pošto bi tek jedna opsežna analiza sadržaja na stotine objavljenih napisa mogla celovito da katalogizuje raspon šarolikih kvalifikacija preko kojeg su jugoslovenski novinari iskaljivali svoju retoričku maštovitost i političku kulturu na raznim sociološkim 'slučajevima' jedan letimičan pogled na naslove kojima je objavljen najsvježiji u dugom nizu 'incidenata' sa sociolozima može biti samo skromna ilustracija: »O pamfletu u jednoj knjizi«, »Kritika jedne knjige«, »Kako je nastao jedan izdavački promašaj« (*Politika*); »Još jedna sporna knjiga« (*Politika ekspres*); »Pamflet pod plaštom 'slobode« (*Večernje novosti*); »Ko podmeće kukavičja jaja« (*Borba*); »Lijevi restaurator desnice« (*Nedeljni vjesnik*), itd.

Navedeni slučaj, koji je 'otvoren' profesionalnom denuncijacijom u rubrici »Među nama«, zorno pokazuje dve stvari: kako temperatura raste od dnevnih, preko bulevarskih, ka nedeljnim listovima i kako se, već izlizenim klišeima ('kukavičja jaja', 'levica je desnica') izaziva u javnosti resantiman koji višestruko nadmašuje povod: naime, »sporna knjiga« će, nakon amputacije »spornih delova«, ipak otići »iz knjižare u biblioteke«, kako nas u smiraj afere obaveštava *Politika ekspres*.

29 Detaljniju analizu »argumentacije« i »naučnog izvođenja« ovako teških i neodgovornih kvalifikacija u udžbenicima ONO i DSZ, kao i njihovih uticaja na militarizaciju i posvemašnju iracionalizaciju društvene svesti i »bujanje bezbednosne kulture«, videti u: N. Popov, 1985: 11—18. Na hipertrofiju »bezbednosne kulture«, koja nužno stvara atmosferu »opkoljenog ratnog logora« ukazuje I. Maštruko, govoreći o okupaciji ustavnog poretka zemlje koja se sprovodi preko razgranate mreže Komiteta za ONO i DSZ: »Nemoć ustavnog funkcionisanja našeg političkog sistema izražava se naročito u sferi općenarodne odbrane i društvene samozaštite na svim nivoima od općine do republike... Komiteti za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu ne samo da su kompletni kontrolori funkcionisanja sistema, već su i donosioci odluka i nalogodavci u svim vidovima ekonomskog, političkog i društvenog življenja, u radnoj organizaciji, općini i republici. Samoupravni organi, što će reći radnički savjeti, njihove komisije, općinske

je 'specijalnom' lenjinističkom metodom («Kad ne znaš šta ćeš, izmisli glupost, pripiši je protivniku i napadni je svim sredstvima») naša omladina pouzdano opremljena odgovarajućim »oružjem« i zaštićena od kontaminacije »tudom svešču«. ³⁰ Ujedno je sistematskim indokrinacijskim utiskivanjem (čak i na ovakvom nivou) *negativnog stereotipa sociologije* u 'prosečnu svest' njena *društvena prepoznatljivost* kao profesija do te mere posuvraćena da se njena društvena *nepotrebnost*, štaviše, *suvišnost* više i ne dovodi u pitanje. Drugi uzrok niskog stepena prepoznatljivosti sociološke profesije je manje-više organizovani bojkot i zatvorenost kanala masovne komunikacije za diseminaciju i popularizaciju rezultata sociološke delatnosti, kao i permanentno otežavanje uslova čak i za unutardisciplinarnu naučnu komunikaciju — postepeno tiho gašenje tek pokrenutih socioloških biblioteka i edicija, tavorenje stručnih časopisa, ograničavanje i smanjivanje sredstava za publikovanje rezultata naučnih istraživanja, itd.

Tako je tek započeta akademska stabilizacija i profesionalna afirmacija sociologije naglo prekinuta i zamenjena njenim opštim potiskivanjem, u koje se skladno uklopila afirmativno-lojalistička orijentacija, koja — kako forsiranjem supstitucije sociologije »integralnim marksizmom« ist-dijamatovske provenijencije, ³¹ tako i aktivnim učešćem u »hajci na jeretike« — postoje čak njegov rodo-

skupštine i drugi organi pojavljuju se u ulozi izvršitelja odluka i zaključaka komiteta za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu!» (U intervjuu »Samoovlašteni čuvari sistema«, *Intervju* od 22. 05. 1987, preštampano u knjizi D. Tanasića *Smišljene besmislice*, Sociološko društvo Srbije, *Biblioteka Sociološkog pregleda*, Beograd, 1988, str. 212.)

30 Zanimljivo je uočiti da je tzv. »tuđa«, »nama strana«, ukratko »neprijateljska« svest u pravilu *prozapadna* svest: pete kolone marširaju *isključivo* sa Zapada! Da li to znači da suprotno »orijentisana« svest ne bi bila »tuđa«, »strana«, itd? Nije li takvo razmišljanje podsvesni eho nikad odbolovanog »istočnog greha« i simbolični žal za »izgubljenim rajem«?

31 Integralistički »marksistički fundamentalizam«, (kao) doktrinarni eho restalinizacije partije (države s početka 70-tih godina, pustio je naročito snažne korene na Beogradskom univerzitetu. Poražena struja u bledskom filozofskom raskolu (okupljena oko časopisa »Dijalektika«), zahvaljujući spletu paralegalno-nepotističkih mehanizama, ušančila se pre svega na biomedicinskim, prirodno-naučnim i tehničkim fakultetima i tihom okupacijom i kadrovskom uzurpacijom raznih institucija Univerziteta, SIZ-ova nauke i kulture, pritajeno pripremala svoj trijumfalni 'come back', ne samo na akademsku, već i na političku scenu. Trenutak za otvoreni nastup uočila je u usponu isto tako fundamentalistički nastrojenih nosilaca političke moći, kojima tzv. »integralni marksizam« služi kao vešta ideološka krinka za revandikacije mnogo dalekosežnijeg integralizma i korporativizma.

Na simbiozi lojalno-afirmativne sociologije, povampirene 'odrazističke' filozofije i birokratske uzurpacije sfera nauke i kulture izrastao je monolitni *oligarhijski blok*, kao manje-više usklađeni konglomerat samoupravne »kibernetike«, beskonfliktnog konsenzusa (= populizam) i militantne autoritarne vlasti.

načelnik, delujući dugoročno na zdravo-razumskoj »sociologiji«³² i *laicizaciji*, ukratko, *deprofesionalizaciji* 'svoje' discipline. A pošto »ste (time) pročitani, gospodo«,³³ pošto je »dokazana« disfunkcionalnost sociologije u svakom pogledu, osim u funkciji opasnog 'unutrašnjeg neprijatelja', u zatvaranju punog kruga od njene hostilizacije do tendencije ka spontanom »odumiranju«, kao najefikasnije sredstvo pacifikacije. primenjuje se njena getoizacija tj. *institucionalna marginalizacija*.

Institucionalna marginalizacija sociologije sprovedena je simultano na sva tri nivoa organizacione dimenzije profesije: na nivou institucija za profesionalno obrazovanje, profesionalnih udruženja i tipova organizacija u kojima se propadnici profesije najčešće zapošljavaju.

Pod institucijama za profesionalno obrazovanje ovde se ne podrazumevaju samo one najuže, tj. matični i srodni fakulteti koji daju diplome i zvanja, odnosno mreža za profiliranje budućeg akademskog sociološkog podmlatka (odgovarajući profili srednjoškolske populacije koja se upisuje na studije), niti samo naučni instituti kao 'inkubatori' naučnog podmlatka; ovim pojmom obuhvata se i širi milje *permanentnog sociološkog obrazovanja* — dostupnost i bogatstvo sociološke literature, stručni časopisi, naučni skupovi, stručni seminari i simpozijumi, tribine itd.

32 »U proteklom periodu bilo je karakteristično da su procesi *socijalizacije* u našoj razvojnoj politici uopšte imali prednost pred procesima profesionalizacije i da je (nominalno) priznavanje prvih išlo uglavnom na račun i štetu drugih... Zapostavljanje stručnosti i profesionalizacije, zajedno sa forsiranjem šireg učestvovanja u »odlučivanju«, bez obzira na subjektivne i objektivne pretpostavke učešća, je dovelo do sveopšte plitkosti javnih rasprava u jugoslovenskom društvu i do — prividnog — odlučivanja bez realne predstave o neposrednim i posrednim, željenim ili neželjenim posledicama prihvaćenih odluka.«

(Mlinar, 1988: 564.)

33 Da u 'specijalnom ratu' protiv sociologije nikada nema ni primirja i da su njegovi najodaniji zatočnici toga svesni i otuda 'uvek budni', pokazao je jedan (manje uspešan) univerzitetski profesor i (sve uspešniji) dnevni političar, koji je ovako spontanom divljenjem svojoj domišljatosti »zaokružio« argumentaciju u jednoj skorijoj diskusiji o novoj koncepciji predmeta »marksizam« za srednje škole, gde se (uzalud!) pokušavala »proturiti« jeretička i nečudoredna zamisao o rastvaranju »našeg izvornog marksizma« u »tamo nekakvoj problematičnoj sociologiji, političkoj ekonomiji i filozofiji«. (Videti: S. Madžgalj, »Ko to tamo dira u naš marksizam?«, *Sociološki pregled*, 1—2/1985, str. 85—87.)

Reformom najpre srednjeg, a potom i visokog obrazovanja,³⁴ »dolazi do zvaničnog potiskivanja sociologije kao nastavnog predmeta« (Županov, Šprer, 1986: 35.). Osim u retkim 'usmerenjima' reformisane srednje škole (npr. smer »kulture i informisanja«), sociologija kao obrazovna disciplina je uglavnom supstituisana OBAVEZNI predmetom »Osnovi marksizma i socijalističkog samoupravljanja«, a i tamo gde se zadržala pojavljuje se uglavnom u obliku specijalnih kurseva iz sociologije umetnosti i sociologije informacija i komunikacija, a ne kao izlaganje *opšte* sociološke teorije.

Ovakvo sužavanje osnove za regrutovanje sociološkog akademskog podmlatka reflektovalo se na permanentno smanjenje interesovanja za studije sociologije i, otuda, opadanje broja upisanih studenata (koje je, pored toga, uplvisano i 'strateškim' opredeljenjem reforme na forsiranje tehničko-tehnološkog obrazovanja): tako nedovoljno sistematički i precizni podaci, izneti u internoj publikaciji Grupe za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu »O studijama sociologije« (1986.) ipak pokazuje da, nakon početnog poleta 60-tih godina, dolazi do stalnog opadanja broja upisanih studenata, koji se poslednjih nekoliko godina stabilizuje na oko pedeset godišnje.

Uporedo sa opadanjem »potreba«, a time i narudžbina za stručnu sociološku ekspertizu, ionako malobrojni samostalni sociološki naučni instituti postupno su se transformisali u ustanove zatvorenog tipa za 'socijalnu skrb' i obezbeđivanje skromne mesečne zarade zaposlenih, dok je naučna relevantnost njihovih (najčešće samo 'internoj javnosti' dostupnih) elaborata i ad hoc »istraživanja« — retke izuzetke — opadala u obrnutoj proporciji prema rastu 'stručnog minimalizma', rutinerstva, ravnodnušnosti i — prosečne starosti negdašnjeg »naučnog podmlatka« (iz *materijalnih razloga* lišavanog do-toka 'sveže krvi').

Sadržinska raznolikost i ekspanzivan rast sociološke literature, kako domaće, tako i strane (izvorne i prevedene), jedno je od najpouzdanijih merila za ocenu »maturacije« discipline. Tokom sedamdesetih godina domaća sociološka produkcija je uglavnom stagnirala (ako se izuzmu »udžbenici« o kojima je već bilo reči), izmđu ostalog zahvaljujući i sizokratskom voluntarizmu koje je istrajno

34 U ovom delu izlaganja ograničio sam se uglavnom na razmatranje situacije u SR Srbiji, jer su u ovom pogledu razlike između tri sociološki 'najrazvijenije' sredine u Jugoslaviji (Slovenije, Hrvatske i Srbije) nešto izrazitije, što je posledica, kako različitih domašaja destruktivnog dejstva trenda deprofesionalizacije sociologije 70-tih godina (na primer, zagrebačka sociološka katedra je jedina u kadrovskom smislu ostala 'neokrtnjena'), tako i razlika u 'uspešnosti' negativnih efekata reforme srednjeg i visokog školstva i sizoizacije naučnoistraživačke delatnosti.

S obzirom na, čini se dosta utemeljen ali ipak *lični utisak* da su upravo u ovoj sredini kretanja na sva tri apostrofirana nivoa bila najnepovoljnija (o čemu će se relevantniji zaključci moći izvesti tek po okončanju istraživanja čiji je deo i ova tema), razmatranja koja slede u tekstu imaju više smisao natuknica i pitanja za promišljanje, nego decidiranih i iscrpno dokumentovanih zaključaka.

de-favorizovao (iz već pomenutih razloga) publikovanje rezultata i ono malo sprovedenih socioloških naučnih istraživanja. Nakon prvih, ohrabrujućih rezultata, prevođenje izvorne sociološke literature je postepeno zamiralo i prepušteno je uglavnom ličnom entuzijizmu, preferencijama i preokupacijama »dokonih« pojedinaca, najčešće lišenih institucionalne i materijalne podrške. Pristup izvornoj stranoj literaturi efikasno je zaprečavan svake godine sve manjim izdvajanjem deviznih sredstava za njenu nabavku, kao i konstantnim pomeranjem deviznih sredstava za njenu nabavku, kao i konstantnim pomranjem sociologije naniže na lestvici »prioriteta« u SIZ-ovskoj raspodeli deviza.

Ako svemu rečenom dodamo i permanentno održavanje malobrojnih socioloških periodičnih publikacija (pre svega »Sociologije« i »Sociološkog pregleda«) na »hlebu i vodi«, tik *ispod crte* kulturno-egzistencijalnog minimuma (o čemu rečito svedoče uvek iznova *uzaludni vapaji* u redakcijskim uvodnicima i završnim izveštajima po okončanju mukotrpnog mandata praktično svake redakcije), te upornu opstrukciju i otežavanje uslova za održavanje stručnih i naučnih skupova,³⁵ skicirane su — svakako u najširim potezima — konture »geta« u koji je smešteno profesionalno obrazovanje sociologa.

Dodatnom sužavanju granica »geta« doprinela je federalizacija i stavljanje Jugoslovenskog udruženja za sociologiju pod 'prinudnu upravu' političkog establišmenta (personifikovanog u nadrisociolozima afirmativno-lojalističke orijentacije, infiltriranim u upravne organe — videti posledice takve infiltracije, recimo, u prva dva priloga u *Sociologiji* 2—3/1977!). Time je definitivno rastvorena mogućnost uspostavljanja profesionalnog monopola nad strukom, a otvaranje udruženja za sve »ljubitelje društvenih problema« i »hobi-sociologe« drugih strukâ donosilo je bar dve negativne posledice: prvo, zdravorazumsku »socijalizaciju« i laicizaciju profesije, i drugo, »sociolog-hobi« je najčešće bio i »lobi« koji je služio rastakanju profesionalne solidarnosti, imobilizaciji i pacifikaciji kritič-

35 Simptomatična je u tom pogledu 'sudbina' Letnje sociološke škole Sociološkog društva Hrvatske. Nakon što je dve godine održavana na Visu (Komiža) pod imenom »Dani Ante Fiamenga« (1982—1983.) i postala stecište oživljenih rasprava i susretanja sociologa, na »zahteve uznemirenih građana Komiže« ('bezbednosna kultura!'). »Dani...« su stavljeni pod patronat Marksističkog centra SK Hrvatske u Splitu, što je bio prvi korak ka njihovom tihom gašenju. 'Odiseja' Ljetne škole po jadranskim otocima nastavljena je na Braču, gde je 1985. godine *otkazana* dvadesetak dana pre početka, iz *turističkih razloga* — kako izveštava *Sociološki pregled* 1—2/1985, str. 150.

kih revandikacija i zavodenju pune »društvene kontrole« — ukratko, gušenju autonomije profesije.³⁶

Otuda je posve razumljivo da su prvi impulsi u pravcu demarginalizacije jugoslovenske sociologije u prvoj polovini osamdesetih godina u neposrednoj vezi s demobilizacijom i oživljavanjem rada JUS-a (pre svega ponovnim uspostavljanjem *stručnih* Socioloških susreta), jer su pooštreni profesionalni kriterijumi obezvređivali i u korenu onemogućavali već odomaćenu ideološko-političku arbitražu, što je izazivalo spontano otpadanje iz udruženja »saputnika« i »disidenata« od struke.

Sužavanje delokruga sociologije kao opšteobrazovne i akademske discipline, uz dotad jedva sporadično uspostavljen delokrug njene praktične aplikacije na različite oblasti društvenog života, bitno je ograničilo mogućnosti za zapošljavanje sociologa — i to upravo u periodu kada su iz obrazovnog procesa počele da izlaze najbrojnije generacije diplomiranih studenata. Podaci jednog uporednog istraživanja³⁷ o zapošljavanju diplomiranih sociologa u SR Sr-

36 Karakterističan primer posledica ovakve penetracije trabanata politokratske strukture i sitnih karijerista u sociološka profesionalna udruženja je *gotovo uspešan* pokušaj izazivanja rascena i vanrednog stanja u Sociološkom društvu Srbije, na vanrednoj skupštini Društva, marta 1985. godine. Ne libeći se ni upotrebe sredstava koja se u svakoj pravnoj državi sankcionišu kao krivično delo ('konfiskaciju' pečata Društva i njegovo iznošenje preko granice!), dotadašnji predsednik Društva — inače kao sociološki anonimus »izabran« na tu funkciju na prethodnoj Skupštini u Aranđelovcu pod, u najmanju ruku, »nerasvetljenim okolnostima« — nastojao je, uz pomoć jakog 'lobija', da *lojalno izvrši* nalog dobijen ODANDE ODAKLE TREBA i da spreči autonomnu i nehirigovanu kadrovsku politiku Društva pri izboru kandidata za funkcije u Jugoslovenskom udruženju za sociologiju. Tim nimalo sofisticiranim metodama manipulacije osobenu nadgradnju je dala (ne)uobičajeno revnosna i hitra kampanja u dnevnoj štampi, uz nimalo diskretno prizivanje (ponovne) »bratske pomoći« političkih struktura Sociološkom društvu Srbije. (Videti: Sociološki pregled 1—2/1985, rubrika »Obaveštenja i prepiska«, str. 131—146.)

37 Struktura ukupnog broja dipl. soc. na Filozofskom fakultetu u Beogradu prema vrsti organizacije u kojima rade za 1968. i 1975. godinu.

Vrsta organizacije	1968.		1975.	
	%	Rang	%	Rang
Gimnazije	28,9	1	20,4	1
Institut za društv. istraživanja	12,4	2	6,2	5
Društv. političke organizacije	8,3	3	10,4	3
Poduzeća	8,3	4	11,9	2
JNA	5,5	5	2,4	6
Fakulteti i više škole	3,4	6	8,7	4
Ostalo, nepoznato i nez.	33,1		33,5	
Ukupno:	100		100	

Izvor: Miroslav Radovanović: Zapošljavanje diplomiranih sociologa u SR Srbiji, Zagreb, 1983.

biji (za 1968. i 1975. godinu) pokazuju da je u tom periodu došlo do izrazitog *pada* zapošljavanja u opšteobrazovnim institucijama i institutima za društvena istraživanja, koji nije mogao biti kompenziran ni izvesnim porastom zapošljavanja na univerzitetu, radnim i društveno-političkim organizacijama. Pošto podaci za kasniji period nisu zasada dostupni, bar u sistematičnijem vidu, može se samo pretpostaviti da bi oni ukazali na dalji trend opadanja zapošljavanja u srednjim školama (jer zbog 'iščezavanja' potrebe za ovakvim profilom stručnjaka, čija mesta preuzimaju 'stručnjaci' za »marksizam«, i već zaposleni sociolozi sve češće postaju »tehnološki viškovi«), kao i u društveno-političkim organizacijama — ne samo zbog širenja »negativnog stereotipa«, koji nije naročita preporuka za angažovanje sociologa — već i zbog hiperprodukcije 'prirodnih' pretendata na ovakva radna mesta, politikologa. Ostali prostori za zapošljavanje ne obećavaju ništa bolju perspektivu.

Otuda bi se, bez razlika da se načini velika greška u proceni, moglo ustvrditi da postoji *permanentni rast nezaposlenosti sociologa*, uz produžavanje perioda čekanja na *bilo kakav* posao, koja je samo delimično ispod dramatične zahvaljujući činjenici da tek svaki *četvrti* upisani student sociologije i završi studije. Međutim, ako je do 1986. godine (prema navedenoj publikaciji »O studijama sociologije«) na Filozofskom fakultetu u Beogradu diplomiralo 676 sociologa i ako je, prema nezvaničnoj informaciji, samo na beogradskom SIZ-u za zapošljavanje prijavljeno u ovom trenutku njih 65, može li se taj podatak — 10⁰/₀! — doista smatrati — nedramatičnim?

3. KUDA sociologija: od »depresivne tolerancije« ka profesionalizaciji?

Kako je zbog (nametnute) krize sociologija (bila) fiksirana na nivo poluprofesije sa ograničenim mogućnostima uticaja na razvoj svoje obrazovne osnove, sa (na osnovu ideološke selekcije) suženim domenom relevantnih tema i oblika diseminacije znanja i rezultata istraživanja, te sa stešnjenim kanalima unutrašnje i međunarodne komunikacije i minimalnim poljem aplikacije, kulminacija ovih negativnih efekata je neizbežno vodila aktualiziranju pitanja apostrofiranih na početku ovog teksta — o sve dubljoj (bez)perspektivnosti discipline i profesije (*čemu* sociologija?)

No, istovremena akceleracija nepovoljnih društvenih kretanja i procesa, koji su se sa sve većom snagom, prodirući kroz zastore svoje prividne netransparentnosti, pojavljivali na horizontu nezamagljene socijalne percepcije u obliku svesti o dubokoj, odmakloj i rastućoj *krizi* društvenih odnosa, otvorila je još jedno dotad latentno i zapretno polje značenja pojma krize — koje je određuje kao momenat preokreta nekog sudbonosnog procesa — postajući time locus standi demarginalizacije sociologije kao kompetentnog 'socijalnog istraživanja' »osnovnih dilema svoga vremena u skladu sa znanjem i savešću.« (Tomc, 1984: 214—15.)

Proces demarginalizacije sociologije, od početka osamdesetih godina, nije dakle rezultat svesnog, racionalnog opredeljenja i spoznaje o njenoj društvenoj potrebi, već 'spontani' i (ne)nameravani nuz-efekat krize društva (kojoj je sociologija ne samo »dala« adekvatno ime već je »shodno tome, i prva ponudila relevantan model njenog objašnjenja) tako »dugog vala« da je više nije bilo moguće podvesti pod novu »revolucionarnu situaciju«. Nevoljnost da se prizna relevantnost sociološke analize i valjanost njenih rezultata u dijagnozi krize de-eskalirala je od žestokih anatema (»naši krizolozi«) i pokušaja oživljavanja jezuitsko-inkvizicijske tradicije (*index iderarum, librorum et personarum prohibitorum* u zloglasnoj »Bijeloj knjizi« bio bi siromašniji bez »učesća« sociologa — v. Popov, 1985.), preko produžene ignorancije i »depresivne tolerancije«, do prećutnog preuzimanja i »usvajanja«, ne samo terminologije (»kriza« umesto: »slabosti«, »teškoće«, »neuskladenosti«, itd.), već i objašnjenja krize etiologije, uz još samo sporadične i gotovo »slučajne« pojave selektivne represije.³⁸ To je ukazivalo, s jedne strane, na *granice* kojima se iznova nastojao zajaziti ovaj proces, uz manje-više prigušene pretnje.³⁹ ali, s druge strane, i na *izgled* sociologije da napokon ostvari svoju punu profesionalnu afirmaciju.

Ako je svojevrsni brutalni raskid 'braka iz računa' s ideologijom nepovratno raspršio naivni optimizam da je sociologija kao samoznanje/vizija »naprednijeg društva« »moćno oružje radničke klase« (Piplović, 1982.) te pokazao da su društveni interesi mnogo isprepletaniji nego što je to bilo vidljivo iz binarne optike navodnog rasepa interesa na relaciji 'radnička klasa versus tehnobirokracija', kriza je na dnevni red postavila demistifikaciju onih interesa koji

38 Uz neuspešan pokušaj podgrejavanja atmosfere »veleizdajničkih« procesa (na beogradskom suđenju 'šestorici', jedan sociolog je optužen zbog iznošenja stavova u neobjavljenom magistarskom radu) i nepatvorene sudske odmazde zbog verbalnog delikta (presude Milanu Sokliču u Tuzli i Vojislavu Šešelju u Sarajevu), u ovom periodu su zabranjene »samo« dve sociološke knjige i — kao istorijski raritet, koji svojom nepromišlenošću i nespretnošću pokazuje stepen pregrejane nervoze i dezorijentacije establišmenta — jedan *međunarodni* naučni skup, posvećen upravo 'mogućnostima reformi u socijalističkim zemljama'. Zabrana je dala *dosta rečit odgovor na temu* skupa.

39 U osvrtu *Komunista* na savetovanje jugoslovenskih sociologa u Portorožu, pod karakterističnim naslovom »Zamračeni sociološki vidici«, pored niza komintern-jargonskih kvalifikacija o karakteru ove naučne rasprave (od kojih su one o »radikalizovanom opozicionom govoru« i »poturanju pod krinkom nauke platformi antisocijalističke, antisamoupravne, pa čak i anti-komunističke inspiracije« gotovo najblaže), komentator ispisuje i sledeće, dosta eksplisitnu pretnju: »Istovremeno, utisak je kao da se dugo aktuelni i obostrano štetni nesporazumi između *društveno-političkog faktora* i sociologije, tačnije *jednog dela sociologa*, žele produbiti, pa i izazvati novi nesporazumi i 'nove nevolje' sa sociolozima.« (*Komunist*, 12. 04. 1985. str. 20; kurziv moj, S. G.)

Znameniti disident iz sociološke profesije bio je mnogo neuvijeniji kada je na jednom javnom skupu, sa svojstvenom mu nadmenošću, izjavio da bi mu za obračun sa svim »krizolozima« bila dostatna »Ilijina četa opće-narodne obrane« iz njegovog rodnog mesta!

proizvode blokadu inovativnih tendencija, odnosno blokadu naučne komunikacije kao proizvodnje socijalnog smisla (Đinđić, 1988.).

Momenat susreta *znanja* (pre svega u obliku metodološke strogosti, objektivnosti, provjerljivosti i dokumenovanosti istraživanja) i *svesti* (kao *odgovornosti* — u kojoj problematizovanje »konkretno prisutnih ljudskih potencijala ili inhibiranih socijalnih trendova« zamjenjuje »apstraktnu kritiku i negaciju u ime neostvarenih institucionalnih normi«, Rus, 1981: 215) je ujedno momenat *pomirenja* »radikalno-kritičke« i »reformističke« orijentacije, gde se sociologija pojavljuje kao *pozitivna nauka*, koja je, upravo tom 'pozitivnošću' (naučnih činjenica!) uspostavljena kao *konkretna kritika*.⁴⁰ Pitanja se više ne postavljaju na ravni raskoraka između normativnog (ideala) i stvarnosti; od tog trenutka aktualni zadatak sociologije je da dekompenzacijom dominantne društvene svesti normativnog poretka koji je blokirao društvo i doveo ga u duboku krizu doprinese saznavanju/uspostavljanju svog predmeta. Ova dekompenzacija se odvija na tri nivoa: osporavanja ideološko-političkog monopola na tumačenje stvarnosti, deblokade 'socijalnog sećanja' i rastakanja monopola normativnog poretka na »ekskluzivno« stvaranje i nuđenje/nametanje projekta društvenog razvoja.

»Međaše« ovakvog razvoja nesumnjivo predstavljaju ljubljanski *Sociološki susreti '82*, posvećeni analizi uzroka i 'perspektivama razvoja' krize jugoslovenskog društva (referati sa ovog skupa objavljeni su u *Sociologiji* 2—3/1982.), te osnivanje Konzorcijuma socioloških i srodnih instituta društvenih nauka za realizaciju multidisciplinarnog istraživačkog projekta »Struktura jugoslovenskog društva« (1985. godine).

Na ljubljanskom skupu prvi put je nedvosmisleno ustvrđeno da su najdublji koreni krize usađeni u »prirodu« i način funkcionisanja političkog kao dominantnog društvenog podsistema, te da se ne radi samo o prolaznim »ekonomskim teškoćama« (koje bi mogao sanirati nekakav ad hoc program 'ekonomske stabilizacije'), već o dubokim strukturalnim poremećajima svih društvenih podsistema sa

40 Brojna istraživanja strukture moći i odlučivanja u radnim organizacijama, mehanizama raspodele, institucionalizacije društvene nejednakosti, tj. privilegija na jednoj i 'stabilizacije' depriviranosti (do nivoa socijalne bede), na drugoj strani, dodatno su doprinosila rastvaranju oficijelnog modela »samoupravnog konsenzusa« i 'beskonfliktne' slike stvarnosti.

Iako *stricto sensu* ne spada u sociološka istraživanja u užem smislu reči, studija V. Koštunice i K. Cavoškog *Stranački pluralizam ili monizam* je analizom načina uspostavljanja aktualnog političkog sistema kao 'jedino mogućeg' odgovora na kompleksnost posleratne situacije izazvala žestoke »samozaštitne« reakcije (»Kucnuo je čas da mi iziđemo iz defanzive« i da se krene u pravu pravcatu ofanzivu protiv izdavačke delatnosti kojom je ovladala naša antikomunistička tobožnja ljevica i sa njom sve više ispremiješana klasična desnica« — V: Popov, 1985: 22.), jer je u njoj izvršena desakralizacija 'monizma prošlosti' ispravno shvaćena kao prolegomena za propitivanje legitimiteta 'monizma sadašnjosti i budućnosti' i ugrožavanje monopola normativnog poretka na tačkama koje on smatra ključnim za svoju egzistenciju.

(ne)predvidivim dezintegracionim posledicama po društveni sistem u zemlji.⁴¹

Formiranje Konzorcijuma kao prvog kompleksnog oblika *jugoslovenske* integracije socioloških 'kapaciteta' ima, pored nesumnjivog institucionalnog i saznanog, još jedan dalekosežniji smisao — mogućnost afirmacije aplikativne dimenzije sociologije: rezultati istraživanja na projektu »Struktura jugoslovenskog društva« mogli bi, osim prvog celovitog i longitudinalnog »snimanja« temeljne sociološke kategorije, strukture globalnog društva i promena u njoj tokom vremena, poslužiti i kao konstitutivni elemenat za stvaranje *dugoročne strategije društvenog razvoja* zemlje. Osim značajnih domašaja u realizaciji ovog (za jugoslovensku sociologiju) monumentalnog projekta, evidentne su i prepreke sa kojima se on suočava: one su sadržane, kako u osobenostima konfederalizovane jugoslovenske naučne politike (sa beskrajno dugim procesima »dogovaranja« i »usaglašavanja« republičkih/pokrajinskih SIZ-ova nauke o načinu finansiranja istraživanja, u kojima 'inačenje' i *veto* samo jedne sizerske strukture može dovesti u pitanje sprovođenje *celovite* zamisli projekta), tako i u zvanično usvojenoj »Strategiji tehnološkog razvoja zemlje« koja sistematski prenebregava njegov *društveni aspekt*, 'dodeljujući' društvenim naukama ulogu podređenih i drugorazrednih i 'servisa' tehničko-tehnološke sfere.

Iako ovakvi (i slični) ustrajni otpori i opstrukcije ne ohrabruju očekivanja o porastu spremnosti »društva« da prizna i institucionalno ozvaniči legitimitet profesionalnog sociološkog monopola na društvenu ekspertzu, to sociologiju (i sociologe) ne oslobađa odgovornosti traganja za adekvatnim odgovorima na izazove vremena u kojem se — kao alternativna civilizovanoj i civilizacijskoj opciji socijalne evolucije, otvaranja prema svetu, integracije i razvoja — socijalna involucija, ksenofobija, autarhija, stagnacija i varvarstvo ne pojavljuju tek kao puke retoričke figure.

41 Nakon što su mehanizmi zavaravanja (samozavaravanja) da je »sistem dobar, ali se loše sprovodi« od preterane upotrebe izlizani, te su na dnevni red došla pitanja njegovih promena, kompetentnost naučnih spoznajâ potpuno se podređuje nastojanjima da se ove promene svedu na promene 'make-up'a: recimo, iz »Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema« u celosti je izostavljen sociološki aspekt, a primedbe o nedostatnosti i polovičnosti najaktualnijeg Nacrta ustavnih amandmana, te zahteve stručnih krugova da se Ustav menja u celini, počev od osnovnih načela, ponovo uzima na nišan »opštenarodna odbrana«. Jedan od njenih najgovorljivijih zatočnika (bivši visoki funkcioner Službe državne bezbednosti 'presvučen' u civilnog političara) ustavnu raspravu na tribini Sociološkog društva Srbije prikazuje u »javnosti« u već znanim 'zavereničkim' tonovima: »Kod nas se već ne radi samo u prisustvu različitih idejnih gledišta i struja, već se uočava sve življe političko okupljanje oko nekih tribina i udruženja, koja se sve manje bave onim poslovima zbog kojih postoje. Ona postaju mesta organizovanog okupljanja onih koji istupaju sa opozicionih pozicija. Ambicije nekih grupa u tim udruženjima *prevashodno su u sferi politike*. Oni žele da *po svom kroje* i prekrajaju ovu zemlju, nudeći *svoje* ustave! U ime koga oni to rade?«

(»Prekrajaju Jugoslaviju«, *Politika ekspres* 22. 03. 1988, kurziv moj, S. G.)

Literatura

- Bakić, S. (1980.) »Čemu sociologija?«, *Sociološki pregled*, Beograd, XIV, (1)
- Bernik, I. (1985.) »Sociologija i društvena praksa«, *Sociologija*, Beograd, XXVII (1—2)
- Davidović, M. (1985.) »Istraživanja društvene strukture u radovima jugoslovenskih sociologa. Pravci razvoja teorijsko-metodološkog pristupa«, *Sociološki pregled*, Beograd, XIX (1—2)
- Dindić, Z. (1988.) »Društvena kriza ili društvena patologija«, *Gledišta*, Beograd, XXIX (5—6)
- Golubović, Z. (1972.) »Zašto je danas funkcionalizam u nas poželjniji od marksizma?«, *Praxis*, Zagreb, VII (3—4)
- Gredelj, S. (1988.) »Antiintelektualizam kao iracionalna strategija osporavanja kritičkog delovanja humanističke inteligencije«, *Marksističke teme*, Niš, XII (1—2)
- Košunica-Cavoški (1983.) *Stranački pluralizam ili monizam*, CFDT IDN, Beograd
- Kuvačić, I. (1974.) »Postoji li kriza u sociologiji?«, *Praxis*, Zagreb IX (3—5)
- Kuvačić, I. (1978.) »O humanističkoj perspektivi sociologije« (Teze za diskusiju. Diskusija), *Revija za sociologiju*, Zagreb, VIII (3—4)
- Lukić, R. (1981.) »O zadacima naše sociologije«, *Sociologija*, Beograd, XXIII (3—4)
- Madžar, Lj. (1987.) »Društvene reforme u socijalističkim zemljama: uzroci, pravci, dometi«, *Sociologija*, Beograd, XXIX (4)
- Mitrović, M. (1982.) *Jugoslovenska predratna sociologija*, IIC SSO Srbije, Beograd
- Mlinar, Z. (1988.) »Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa«, *Teorija in praksa*, Ljubljana, XXV (5)
- Piplović, F. (1982.) »Quo vadis sociologija?«, *Sociološki pregled*, Beograd, XVI (1—2)
- Popov, N. (1985.) »Studentski pokreti u Jugoslaviji 1963—1974. (III)«, *Sociološki pregled*, Beograd, XIX (1—2)
- Popović, M. (1965.) »Elementi društvene kritike u našim sociološkim istraživanjima«, *Sociologija*, Beograd, VII (2)
- Popović, M. (1981.) »'Revolucionarna' i 'konzervativna' sociologija«, *Sociologija*, Beograd, XXIII (3—4)
- Rus, V. (1981.) »Jugoslovenska sociologija između politizacije i socijalizacije«, *Sociologija*, Beograd, XXIII (3—4)
- Rus, V. (1986.) »Protuslovlje između industrijalizacije i profesionalizacije rada«, u: *Suvremeno društvo i sociologija* (Zbornik), Globus, Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Supek, R. (1981.) »Kako se osloboditi stručnog minimalizma?«, *Sociologija*, Beograd, XXIII (3—4)
- Tomc, G. (1984.) *Od Poljske do pol pota*, Založba Obzorja, Maribor
- Tomc, G. (1987.) »Između džungle i zoološkog vrsta«, *Gledišta*, Beograd, XXVIII (3—4)
- Županov-Šporer (1985.) »Sociologija na raskršću«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, XV (1—2)
- Županov-Šporer, (1986.) »Profesija sociolog«, u: *Suvremeno društvo i sociologija* (Zbornik), Globus, Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

STJEPAN GREDELJ

SOCIETY, PUBLIC AND SOCIOLOGY

In the article the 'common sense', widespread in yugoslav sociological circles, that at the end of 70-ties »the situation with yugoslav sociology is getting worse and worse«, is questioned in terms of institutionalization and professionalization of the discipline in previous period.

Three main questions were posed: *why* sociology in Yugoslavia, *sociology-what for* and, finally, *sociology-where to* — and each of them symbolizes certain stage in the development of our sociology. The frame of the analysis was recognition of different and unstable features of the relationships between »yugoslav society« /designated as an *normative project* of socialist construction of the underdeveloped society in transformation which, therefore, disables autonomous functioning of the sub-systems of society/ as the 'nominal' *topic* of sociological observation, and sociology as a part of one of unautonomous sub-systems — scientific sub-system. After a period of 'absence' from social affairs, that produced discontinuity with pre-war tradition, sociology in post-war Yugoslavia was reinstitutionalized at the end of 50-ties, as a consequence of breakdown with the soviet stalinism. It was aimed to be »ancilla ideologiae«, i.e. the scientific rationalization of *changed* normative project of socialism — the project of. s.c. »selfmanagement«. It was, therefore, subordinated to rulling ideological paradygm, »authentic marxism«, and isolated from communication with its own classical theoretical tradition /s.c. »bourgeois sociology«/: naimly, it was possible and desirable only as »marxist sociology«.

With the split /in the middle of 60-ties/ within such sociology, on the *affirmative-loyal* /apologetic/ wing, on one hand, and on the *critical* wing, on the other /each of them, of course, considered itself to be more »marxist« than another one/, "bad times" of yugoslav sociology began. While the affirmative wing transformed itself into less sociology but much more official ideology s.c. »selfmanagement marxism«, and actively acted on de-professionalization and destruction of the discipline, the critical wing was, by various means of state, ideological and mass-media oppression /including repression/ desintegrated and »blown out« from the public scene. Sociology was gradually pushed into the background: it almost disappeared from educational programs, professional expertises /the role of 'sociological experts' took over various kinds of »social problems fans« and »hobby-sociologists«/, social development planning, public... — and remained only as a »hostile attitude« towards society.

The rise of yugoslav society crisis, from the begining of the 80-ties, together with growing dissatisfaction and critical social conscioussness, arranged the return of sociology into the social area; but now it has mainly a form of positive /scientific/ *social research* that, leaned on the theoretical and methodological pluralism, goes beyond *abstract* criticism and appears as a *concrete* critique.